

В.П.ГУЛЕВИЧ *

«КИЇВСЬКА ТРАГЕДІЯ» 1482 р.: МІФИ Й ФАКТИ

З'ясовуються обставини нападу на Київ хана Менглі Гірея в 1482 р. Виявлено роль можливих зацікавлених у цьому сторін – великого князя московського, османського падишаха, кримського хана. Досліджено обороноздатність Києва, міста та замку, наприкінці XV ст. Спростовано декілька міфів про «київську трагедію» 1482 р.

Ключові слова: Київ, Велике князівство Литовське, Менглі Гірей, Кримське ханство, Іван III, Велике князівство Московське, Османська імперія.

Напад кримського хана Менглі Гірея на Київ 1 вересня 1482 р. став, без перебільшення, поворотним пунктом в історії держав Східної Європи. Утім, попри важливість цієї події, вона оповита чималою кількістю міфів, котрі протягом десятиліть «кочують» з однієї публікації до іншої. Найчастіше історики пов'язували розорення міста з виконанням ханом союзницьких зобов'язань перед Великим князівством Московським та/або з агресивною політикою Османської імперії. Ще однією «кочовою» тезою стало твердження про тотальне знищення Києва та значне вилюднення Київщини. Спробуймо розібратися, як було насправді.

У винищенні Києва винен великий князь московський Іван III? У фаховій і науково-популярній літературі здебільшого панує думка, що до нападу на місто кримського хана підштовхнув великий князь московський Іван III. Дехто з істориків¹ припускав, нібито набіг став помстою московського правителя польському королеві за страчених 30 серпня 1481 р. князів-змовників Михайла Олельковича та Івана Юрійовича Гольшанського, сина Юліани Олельківни.

Утім Іван III, попри те, що доводився двоюрідним братом страченому Олельковичу, ніколи не вирізнявся сентиментальним ставленням навіть до близької рідні. Так, свого рідного брата удільного князя уgliцького Андрія Васильовича Великого (Горяя) він за два роки ув'язнення без вини заморив у підземеллі (6 листопада 1493 р.)². Старшого його сина – Андрія також безневинно утримував за ґратами до самої смерті того в 1522 р., а молодший, хоча й мав послаблення, остаточно отримав волю аж після 49 років ув'язнення³. Отже, розорення Києва як помста за страчених литовсько-руських князів навряд чи відповідає дійсності.

* Гулевич Владислав Петрович – головний консультант управління по зв'язках із місцевими органами влади й органами місцевого самоврядування апарату Верховної Ради України
E-mail: gulevych_v@ukr.net

¹ Греков И.Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV–XVI вв. – Москва, 1963. – С.193; Казаков О.О., Мордвинцев В.М. Маловідомі сторінки московсько-литовської боротьби за давньоруські землі на межі 70–80-х років XV ст. – К., 1997. – С.13–16; Казаков О. Московсько-литовська боротьба за давньоруські землі на межі 70–80-х років XV ст. // Київська старовина. – 2004. – №5. – С.50.

² Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.12: Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. – Санкт-Петербург, 1901. – С.237.

³ Борисов Н. Горький удел: Московское вероломство 7000 года // Родина. – 2003. – №12. – С.38–39.

Натомість історики вперто ігнорують те, що для Івана III важливішою була не помста, а недопущення можливого нападу литовців на Московську державу, оскільки в той час її війська були зв'язані війною з Казанню⁴. Підставою для занепокоєння стали вимоги литовського посла Богдана Саковича, який навесні 1482 р. просив у московського правителя Новгород і Великі Луки⁵.

Як видно з посольської інструкції, весною 1482 р. Іван III не мав на меті розорення саме Києва. Він пропонував ханові на власний вибір напасти або вже звично на Поділля (поставивши його на перше місце), або на міста київської округи, а не конкретно на Київ⁶. Ця акція мала відвернути литовське військо від східного кордону Великого князівства Литовського, сконцентрувавши його на південному сході.

Утім, уважати, що Менглі напав на Київ, виконуючи волю Івана III, на нашу думку, помилково. Про це промовисто свідчатиме ситуація в найближчі наступні роки. Так, Іван III через своїх послів упродовж 1483–1486 рр. неодноразово проситиме Менглі продовжити наїзди на південноруські землі Литви⁷. Але хан у цей час був зайнятий справами, значно важливішими для нього самого – боротьбою зі спадкоємцями правителя Великої Орди Ахмата. І надалі (у 1487, 1489, 1490, 1492 рр.) прохання московського князя щодо нападу кримців на литовські території не викликатимуть у нього особливого ентузіазму⁸. Тож ми не поділяємо думку щодо покладання провини за події 1482 р. на Івана III. Як видається, прохання великого князя московського до кримського хана напасти на Литву лише збіглося у часі з планами самого Менглі Гірея.

У сплюндруванні Києва винні османці? Уявна залежність Кримського ханства від Османської імперії провокує дослідників звинувачувати Менглі Гірея в тому, що він став «слухняним знаряддям» її «агресивної політики»⁹. Подеколи у фаховій літературі трапляється згадка про участь у нападі на Київ турецького загону на чолі зі «спадкоємцем султана Мегмедом-молодшим»¹⁰, що нібито підтверджує провину османців.

Перш за все треба наголосити, що в падишаха Мегмеда II Фатіга було три сина: Мустафа (помер 1474 р.), Джем (помер 1495 р.) і Баєзид II Великий (правив у 1481–1512 рр.)¹¹. Отже «Мегмеда-молодшого» 1482 р. у Криму

⁴ ПСРЛ. – Т.6: Софийские летописи. – Санкт-Петербург, 1853. – С.234; Т.20: Львовская летопись. – Санкт-Петербург, 1910. – Ч.1. – С.349; Т.24: Типографская летопись. – Петроград, 1921. – С.196–197.

⁵ Там же. – Т.20. – Ч.1. – С.349.

⁶ Сборник Императорского русского исторического общества (далі – Сб. РИО.). – Санкт-Петербург, 1884. – Т.41: Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымскою и Ногайскою ордями и с Турцией. – Т.1: С 1474 по 1505 год, эпоха свержения монгольского ига в России. – №8. – С.34. У літописах уже заднім числом напад на Київ відбувся нібито «по слову великого князя Ивана Васильевича [...] за неисправление королевское, что приводил царя Ахмата Бльшие орды съ всеми силами на великого князя Иван Васильевича» (див.: ПСРЛ. – Т.8: Продолжение летописи по Воскресенскому списку. – Санкт-Петербург, 1859. – С.215).

⁷ Сб. РИО. – Т.41. – №9–10, 12–13.

⁸ Там же. – №17, 19, 21, 24, 27, 34.

⁹ Історіографію питання див.: *Галенко О.* Про татарські набіги на українські землі // Український історичний журнал. – 2003. – №6. – С.54–63.

¹⁰ Серед останніх див.: *Ульяновський В.І.* Київський воевода в Криму: «Змова князів» і трагедія Києва 1482 р. // Сугдейский сборник. – Вып.2. – К.; Судак, 2005. – С.367; *Його ж.* Митрополит київський Спиридон: Образ крізь епоху, епоха крізь образ. – К., 2004. – С.97.

¹¹ *Іналджик Г.* Османська імперія: Класична доба 1300–1600. – К., 1998. – С.224–225.

бути не могло, оскільки османський правитель такого сина просто не мав. Можливо, дослідники мали на увазі когось із родичів падишаха? Проте й таке твердження помилкове. Генуезький посол Вінценто влітку 1483 р. з Криму повідомляв сеньйорію про чутки, що до Кафи лише має прибути син султана для управління всією провінцією¹². Зрештою він таки з'явився на Кримському півострові аж у жовтні 1496 р.¹³, але це був онук Мегмеда II й син Баезида II – також на ім'я Мегмед. Таким чином, участь «спадкоємця» османського трону в нападі на Київ 1482 р. слід віднести до історіографічних курйозів.

Утім, чи можна цілковито заперечити роль османців у розоренні міста? Той таки Вінценто прямо вказував, що у серпні 1482 р. хан напав «з усіма своїми силами й турками на певне місце Польського королівства, що зветься Манкерман»¹⁴. Слід сказати, що генуезький представник не був новачком у посольських справах і добре орієнтувався у ситуації. Найбільш ранне (з відомих авторів цієї статті) його повідомлення про кримські події датоване 3 березня 1473 р.¹⁵ Отже турки таки були причетні до нападу на Київ. Те, що в Генуї дізналися про участь османців із донесення Вінценто не викликає сумніву¹⁶. А от Папа Римський Сікст IV швидше за все отримав вісті від самого Казимира Ягайловича. При цьому Б.Стахонь небезпідставно припустив, що великий князь литовський і король Польщі навмисно перебільшував розміри втрат, щоб отримати від понтифіка дотації на можливу війну з османцями¹⁷.

Існує ще одне цікаве, щоправда опосередковане, свідчення. Сучасник подій гданський хроніст Каспар Вайнрайх залишив згадку, що влітку 1489 р. 100 тис. татар і турків напали на Київ і спустошили місто. При цьому вони використовували металеві машини¹⁸. Інші синхронні джерела про тогорічний наїзд мовчать. Того року татари нападали лише на Поділля, але королівське військо на чолі Яном Ольбрахтом двічі їх перестріло, завдало великих втрат і відбило захоплений полон¹⁹.

¹² Wincetego de Dominico listy o Polsce pisane do senatu genueńskiego z r. 1483–1484 // Biblioteka Ossolińskich: Pismo historyi, literaturze, umiejętnościom i rzeczom narodowym poświęcone: Poczet nowy. – T.2. – Lwów, 1863. – S.342.

¹³ Сб. РИО. – Т.41. – №49. – С.225; Уляницький В.А. Материали для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV–XV вв. – Москва, 1887. – С.129.

¹⁴ Wincetego de Dominico listy o Polsce... – S.344. «Манкерман» («Mancherman») – турецька назва Києва, яку використовували також генуезці (див.: Брун Ф. О разных названиях Киева в прежнее время // *Его же*. Черноморье: Сборник исследований по исторической географии Южной России. – Ч.П. – Одесса, 1880. – С.295–297; Вавричин М. З історії картографування українських земель XV ст. // *Її ж*. Відтворення України: Історія картографії, краєзнавство, бібліографістика. – Л., 2012. – С.43, 45–46; Абрагамович З. Старая турецкая карта Украины с планом взрыва днепровских порогов и атаки турецкого флота на Киев // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. – Т.2. – Москва, 1969. – С.78).

¹⁵ Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului / Publ. N.Iorga. – Vol.3. – Bucuresti, 1897. – P.50–51.

¹⁶ Grasso G. Documenti riguardanti la costituzione di una lega contro il turco nel 1481 // Gornale ligustico di archeologia, storia e belle arti. – Genova, 1879. – Doc.№123. – P.493.

¹⁷ Papée F. Polska i Litwa na przełomie wieków średnich. – T.1: Ostatnie dwunastolecie Kazimierza Jagiellończyka. – Kraków, 1904. – S.90, przyp.1; Stachoń B. Polska wobec weneckich projektów użyciu Persów i Tatarów przeciw Turcji w 2 poł. XV wieku // Prace historyczne: Wydane ku uczczeniu 50-lecia akademickiego koła historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, 1878–1928. – Lwów, 1929. – S.193.

¹⁸ Weinreichs C. Danziger Chronik // Scriptores Rerum Prussicarum / Hrsg. Th.Hirsch, M.Töppen, E.Strehlke. – Bd.4. – Leipzig, 1870. – P.778 = Danziger Chronik von Pfaffenkriege // Scriptores Rerum Polonicarum. – T.2. – Cracovia, 1874. – P.296.

¹⁹ Codex epistolaris seculi decimi quinti (далі – CE). – T.1. – Pars 1: Ab anno 1384 ad annum 1444 / Cura A.Sokołowski // Monumenta mediae aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – T.2. – Kraków,

У вересні 1489 р. гданські послы повідомили, що Казимир Ягайлович зацікавлений у допомозі Пруссії проти татар і турків, які не лише займали його землі (на кордоні з Молдавією), а й планували там оселитися²⁰. Можливо справді хроніст із далекого Гданська (або його інформатор) переплутав роки, і подію 1482 р. переніс на 1489 р., як це припустив ще Ф.Папе²¹?

Якщо ж османці дійсно були задіяні в нападі на Київ, то постає кілька питань: 1) чому турки під час ворожого ставлення Менглі до Стамбула взяли в ньому участь²²? 2) чи була їх участь погоджена з метрополією, де ледве вшух конфлікт між Баезидом і Джемом? 3) цей загін було спеціально вислано з Туреччини, чи це була частина турецького гарнізону одного з міст південного узбережжя Кримського півострова?

Відповісти на ці питання поки що неможливо. Відомо, що за потреби османці надавали Менглі військову допомогу. Так, розбитий у 1486 р. Великою Ордою хан кинув своє військо і «посла къ турецькому [падишахові]; турецької же сили ему посла и къ Ногаємъ посла, велелъ имъ Орду воевати»²³. З цією допомогою Менглі відновив свою владу. Із повідомлення не зрозуміло, звідки прийшла турецька допомога. Утім, її чисельність навряд чи була значною. Як стверджує турецький історик Г.Іналджик, турки посилали у Крим вогнепальну зброю і військо рівно стільки, щоби ханство не могло посилитися до рівня, коли становитиме загрозу османському пануванню на півострові²⁴.

Отже, османці в 1486 р. втрутилися у справи Криму лише під впливом реальної зовнішньої загрози Менглі. Тож постає питання – чи виходила в 1482 р. від польсько-литовської держави загроза для ханства настільки, що Баезид був готовий воювати з Казимиром? Відповідь на це питання буде заперечною.

По-перше, в усіх попередніх війнах османців з європейськими державами Казимир жодного разу не надав допомоги християнським правителям і сумлінно дотримувався миру з падишахом. По-друге, самі турки були втомлені нескінченними війнами, що їх вів Мегмед II. По-третє, ще не до кінця прояснилася ситуація з претендентом на османський трон Джемом, який шукав підтримку в Європі. У таких умовах Баезид II змушений був відкласти на деякий час завойовницькі війни задля зміцнення своєї влади.

1876. – №250. – P.293–295; Wyciągi z najdawniejszych ksiąg sądowych ziemi Krakowskiej // Starodawne prawa polskiego pomniki / Wyd. A.Z. Helcel. – T.2. – Kraków, 1870. – №4360. – S.873–874, №4361. – S.874; Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607 roku / Wyd. A.Prochaska. – Lwów, 1890. – №210. – S.144; *Strzykowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkich Rusi. – T.2. – Warszawa, 1846. – S.288; Kronika Marcina Kromera // Zbior dziejopisów polskich. – T.3. – Warszawa, 1767. – S.745; *Mathiae de Mechovia.* Chronica Polonorum. – Cracoviae, 1521. – Lib.4. – Cap.64. – P.324–325.

²⁰ СЕ. – Т.3: 1392–1501 / Coll. opera A.Lewicki // Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Т.14. – Kraków, 1894. – №357. – P.364–366.

²¹ *Papée F.* Polska i Litwa... – S.226, przyp.3.

²² Про плани Менглі Гірея щодо антитурецького повстання в Кафі див.: Гулевич В. Казимир Ягайлович і Менглі Гірей: від друзів до ворогів // Український історичний журнал. – 2013. – №1. – С.59–62, 64–65.

²³ ПСРЛ. – Т.8. – С.216; Т.12. – С.217; Сб. РИО. – Т.41. – №14. – С.53. *Трепавлов В.В.* История Ногайской орды. – Москва, 2002. – С.123.

²⁴ *Іналджик Г.* Боротьба за східноєвропейську імперію 1400–1700 рр.: Кримський ханат, османи та піднесення Російської імперії // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип.2. – К., 2002. – С.122.

Таким чином, тодішня загальна ситуація у Східній Європі дозволяє говорити, що для османців, які готувалися до боротьби за Кілію, Білгород і Молдавію, рейд на Київ міг бути лише корисною розвідувальною акцією. Замислений, на думку З.Абрагамовича²⁵, напад турків на Київ у 1497 р., котрий мав унеможливити похід польсько-литовського війська на Кілію та Білгород, не виник на порожньому місці. Можна припустити, що в основу турецьких планів 1497 р. було покладено досвід нападу на Київ 1482 р.

Те, що османці ретельно збирали інформацію з Польщі й Великого князівства Литовського, підтверджує донесення подільського воєводи Якуба Бучацького до Яна Ольбрахта від 1 березня 1490 р. Такий собі Булгак повідомив воєводи, що турки мають своїх шпигунів у Галичині та Литві, а білгородський паша Малкоч навіть показав йому карту, де було нанесено «замки руської й литовської земель», що їх планувалося захопити. При цьому Львів і Кам'янець позначалися як такі, що вже належать османцям²⁶.

Щодо Менглі Гірея, то він, хоча й уважався васалом турецького падишаха, зовнішню політику ханства вів на власний розсуд. У Криму турки контролювали лише опорні пункти на узбережжі²⁷. Таким чином і відповідальність за напад на Київ лягала винятково на хана.

Для чого ж Менглі знадобилися турки в наїзді на Київ? На нашу думку, справа в тому, що татари важко давали раду навіть зі слабо укріпленими поселеннями. Відтак, швидше за все, добре навчених турецьких вояків залучили для руйнування київського замку. Отже, присутність турків у складі татарського війська під час розорення Києва служить лише підтвердженням ретельно обміркованого плану нападу на місто, а не як виконання волі османців. Про те, що виправову проти Києва Менглі Гірей реалізовував власні політичні задуми ми вже писали²⁸.

Раптовий напад татар призвів до тотального знищення населення Києва та спустошення Київщини? Щоб відповісти на це питання, спершу треба з'ясувати, що ж нам відомо про Київ і його замок у 1482 р.? На жаль, зовсім мало, оскільки історична топографія міста періоду XIV–XV ст. вивчена дуже поверхово. Відомо, що після 1240 р. Верхнє місто поступово ожило, хоча й не досягло рівня добатієвих часів²⁹, а основне життя зосереджувалося на Подолі³⁰, який прикривав укріплення на Замковій горі.

Висота крутого пагорбу, де стояв замок, становила 70–80 м. За свідченням А.Контаріні, фортифікації у 1474 р. були цілком дерев'яними³¹. Натомість на

²⁵ Абрагамович З. Старая турецкая карта Украины... – С.76–85.

²⁶ Див.: Buczek K. Z dziejów kartografii ziem ruskich // Ziemia Czerwińska. – R.II. – Zesz.1. – Łwów, 1936. – S.126.

²⁷ Галенко О. Економічне життя в османському Надчорномор'ї: між царством ісламу та краєм війни // Економічна історія України: Історико-економічне дослідження в двох томах. – Т.1. – К., 2011. – С.473–474.

²⁸ Див.: Гулевич В. Казимир Ягайлович і Менглі Гірей... – С.59–65.

²⁹ Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. (історико-топографічні нариси). – К., 1996. – С.112, 119, 121–122, 132; Попельницька О. Десятинна церква та її довкілля у XV–XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. – Число 13: Ч.ІІ. – К., 2006. – С.9–14.

³⁰ Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва... – С.139–140; Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII ст.: Міська влада і самоврядування. – К., 2008. – С.70–71.

³¹ Контаріні А. Путешествие в Персию // Барбаро и Контаріні о России: К истории ита-ло-русских связей в XV в. / Пер. Е.Ч.Скржинской. – Москва, 1971. – С.212.

думку Г.Івакіна, – дерево-земляними, зі стінами з соснових колод, проміжки між котрими заповнювалися трамбованою землею. У підсилених кількома багатокутовими баштами стінах було влаштовано бійниці та ляди для скидання каміння. Огорожа обмазувалася шаром глини. До укріплення вели дві брами. У самому замку розташовувалися споруди військового призначення, будинки воеводи, світської та духовної знаті³². Підтвердити чи спростувати це неможливо через відсутність більш-менш чітких археологічних даних.

Отже, чи був Київ і його замок готові до оборони в 1482 р.? Місцевий воевода Іван Ходкевич мав неабиякий досвід у військовій справі. У 1458 і 1466 рр. він очолював литовське військо у війні проти Ордену. 1470 р. посів уряд господарського маршалка, а в 1474 р. водив 10 тис. литовців на допомогу королеві Владиславові Казимировичу проти угорців³³. Будучи київським воеводою він мав добрі стосунки з Менгі Гіреєм, котрий у своїх ярликах називав І.Ходкевича «приятелем»³⁴.

Далекий від Подніпров'я Вологодсько-Пермський літопис повідомляє, що кияни дізналися про ворожі наміри татар за чотири дні³⁵. Це повідомлення нічим верифікувати³⁶. Утім, чотирьох днів було б достатньо для підготовки до оборони якщо не міста, то принаймні замку, або ж для евакуації людей. Натомість сучасні події джерела нічого не повідомляють про таку готовність. Лише в пізнішій московській літописній компіляції сказано, що воевода вряди-годи намагався організувати оборону («осаду осади») ³⁷.

Попри те, що київський замок 1416 р. мав приклад успішної оборони від татар Едігея, у 1482 р. його залога виявилася не на висоті. Ми не маємо жодних даних про те, в якому стані були фортифікації на момент нападу, скільки людей їх обороняло. Але захисники виявилися безпорадними, оскільки нападникам удалося підпалити замок і місто з двох сторін. Від цього «люди исторопилися, а инии выбегоша и тех татарове поимаша, а инии сгореша во граде».

Після того, як був розбитий Саїд-Агмед і його союзник Михайло Сигізмундович, Київ більше двадцяти років не був об'єктом нападу татар. Із документів XVI ст. відомо недбальство прикордонних урядників щодо підтримки в належному стані ввірених їм замків. Зазвичай збудовані абияк, із нетривких матеріалів, вони швидко гнили та руйнувалися³⁸. Можна припустити, що й

³² Івакін Г.Ю. Историчний розвиток Києва... – С.132–138.

³³ Jasnowski J. Iwan Chodkiewicz vel Iwaszka Chodkowicz // Polski Słownik Biograficzny. – Т.3. – Kraków, 1937. – С.361; Niesiecki K. Herbarz Polski powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wzdany przez Jana Nep. Bobrowicza. – Lipsk, 1839. – С.48–49; Bonecki A. Herbarz Polski. – Cz.1: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – Т.3. – Warszawa, 1900. – С.22–23; Wiliuk Kojalowicz W., ks. Herbarz szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Nomienklator. – Kraków, 1905. – С.72–73; Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku: Spisy / Opr. M.Wolski. – Kórnik, 2007. – №361. – С.95; Urzędnicy centralne i dostojnicy Wielkiego księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku: Spisy / Opr. H.Lulewicz, A.Rachuba. – Kórnik, 1994. – С.203; Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku: Spisy / Opr. E.Janas, W.Kłaczewski. – Kórnik, 2002. – №388. – С.66.

³⁴ Pułaski K. Stosunki z Mendli-Girejem chanem Tatarów Perekopskich (1469–1515). – Kraków; Warszawa, 1881. – №4 b, c, d. – С.201–202.

³⁵ ПСРЛ. – Т.26: Вологодско-Пермская летопись. – Москва; Ленинград, 1959. – С.275.

³⁶ Тихомиров Н.М. О Вологодско-Пермской летописи // Его же. Русское летописание. – Москва, 1979. – С.143, 149, 154–155.

³⁷ ПСРЛ. – Т.26. – С.275.

³⁸ Документы Московского архива Министерства юстиции. – Т.1. – Москва, 1897. – Дополнение I: Документы, относящиеся к сеймам. – №4. – С.522; Литовська метрика (далі – ЛМ). – Кн.561: Ревізії українських замків 1545 р. / Підгот. В.Кравченко. – К., 2005. – С.104, 107, 110, 131,

1482 р. ситуація була не кращою. Загалом же Київщина ще в 1474 р. справила на А.Контаріні таке прикре враження, що він назвав її «жалюгідною»³⁹.

Не сприяло успішній обороні й розташування київського замку. Як переконалися люстратори 1552 р., місце для його будівництва було обране невдало. Із північного боку Замкова гора була похилою й над нею нависала Щекавиця, з якої проглядалося подвір'я самого замку. Із південного боку дуже близько до Драбської брами – «где может человек каменем з руки докинути» – була гора Клинець. Ще дві сусідні (Уздихальниця й гора поряд із церквою Св. Спаса) потребували «зменшення висоти»⁴⁰. Те, що вороги легко підпалили замок, указує на відсутність або недостатність глиняної обмазки його стін, хоча в 1480–1481 рр. за І.Ходкевича мав відбутися ремонт⁴¹.

У нас повністю відсутні дані щодо фортифікацій міста в 1482 р. Можна припустити, що воно було традиційно оточене дерев'яним частоколом і ровом⁴². Проте, як вони виглядали і в якому стані перебували, сказати неможливо. Населення Києва та округи під час небезпеки шукало захисту у замку. Але, як заявляли люстраторам житомирські містяни в 1552 р., у разі нападу татар часто люди просто не встигали сховатися за стінами, позаяк система оповіщення про небезпеку навіть у середині XVI ст. була неефективною⁴³.

Виникає питання, чи знали татари про стан київського замку та самого міста? Напевно, знали, оскільки неодноразово бували в Києві. Як свідчив А.Контаріні, для безпеки проїзду литовських послів від Києва до Криму їх супроводжував спеціально висланий ханом загін кінних татар⁴⁴. Через місто проїздили московські послы та купці дорогою в Бахчисарай, а також послы хана в Москву. Крім того, татари жили й у самому Києві та навколо нього⁴⁵.

Чи допомогло воеводі І.Ходкевичу попередження про татар? Про те, що в Києві якимось чином дізнавалися про майбутній напад нам відомо з подій 1474 р., коли київський воевода Мартин Ґаштольд п'ять разів попереджав про це короля⁴⁶. Реакція І.Ходкевича на повідомлення про наближення «приятеля» Менґлі до Києва нам невідома. Питання, чи повірив він, що хан,

133, 134–137, 139–142, 143–145, 197, 200–201, 213, 215–217, 226–227, 229, 239–246, 247–249, 251; Архив Юго-Западной России (далі – Архив ЮЗР). – Ч. VII. – Т. 1: Акты о заселении Юго-Западной России. – К., 1886. – № 14. – С. 77–78; № 15. – С. 91–93; № 18. – С. 141–143; Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и москвитян / Пер. В. И. Матузовой, отв. ред. А. Л. Хорошкевич. – Москва, 1994. – С. 96; Леп'яко С. Про стан українських замків у 1590 р. // Український археографічний щорічник: Нова серія. – Вип. 7. – К.; Нью-Йорк, 2002. – С. 305–306.

³⁹ Контаріні А. Путешествие в Персию. – С. 212.

⁴⁰ Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. 1. – № 16. – С. 107–108.

⁴¹ Źródła do dziejów Polskich (далі – ŹDP) / Wyd. M. Malinowskiego, A. Przewdzickiego. – Т. 2. – Wilno, 1844. – Odc. 2: Akta. – S. 119 («За пана Івана Ходкевича, воеводи київського, господар Казимир король прислав усі свої подніпровські волості замок Київ ремонтувати»). І.Ходкевич був номінований на уряд у 1480 р., а отримав його 11 травня 1481 р. (див.: Urzędniczy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku: Spisy. – № 388. – С. 66).

⁴² За свідченням Г.Л. де Боплана, навіть у XVII ст. рів на Подолі був недостатній (завширшки 25 футів, або близько 8 м), а саме місто обнесене дерев'яним частоколом із башточками (див.: Боплан Г.Л. Описание Украины. – Москва, 2004. – С. 149).

⁴³ Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т. 1. – № 18. – С. 144.

⁴⁴ Контаріні А. Путешествие в Персию. – С. 212.

⁴⁵ Русская историческая библиотека (далі – РИБ). – Т. 27. – Санкт-Петербург, 1910. – № 65. – Стб. 377–378.

⁴⁶ Jana Długosza Dziejów Polskich ksiąg dwanaście, przekł. K. Mecherzyńskiego. – Т. 5. – Ks. XII. – Kraków, 1870. – С. 573.

який до останнього підтримував дружні стосунки з королем Казимиром і самим київським воеводою, наважиться напасти на Київ залишається відкритим.

Слід також урахувати, що Південна Київщина була зоною, де в XV ст. практично постійно перебували різноманітні татарські орди. Так, ще навесні 1445 р. на запрошення хана Улуг-Мухаммеда і його сина 2 тис. татарських козаків із Черкас грабували південно-східні землі Великого князівства Московського, зокрема місто Лух, де взяли чималий полон⁴⁷. В.Трепавлов локалізує в Подніпров'ї улус князя Тимура, внука Едигея, який служив ханові Ахмату⁴⁸. А на думку А.Пачкалова, монетний двір, відомий як Тимур-Бік-Базар, що карбував монету з легендою «Орда Базар», також розташовувався в Подніпров'ї⁴⁹. Отже не дивно, що у цьому хаотичному кочовому русі дані про татар могли бути суперечливими.

Оскільки з другої половини 1481 р. через київського воеводу велися переговори між Менглі та генуезькими емісарами й Казимиром, який весь наступний рік провів у Литві⁵⁰, можна припустити, що І.Ходкевич не підозрював про намір хана напасти на місто. Опосередковано це підтверджує посол Генуї Вінценто, котрий писав, що місто татари захопили підступно⁵¹.

Отже, швидше за все, Київ, його замок і залога були просто неготовими до нападу татар. Далекий від України Псковський літопис повідомляє про одинадцять міст, розорених Менглі у 1482 р.⁵² Для набігу на Правобережну Київщину татари традиційно переправлялися в нижній або середній течії Дніпра⁵³. Відтак Лівобережжя навряд чи постраждало під час описуваних подій. Утім, чи можливо підтвердити інформацію літопису про кількість постраждалих міст?

У слабо заселеній київській окрузі другої половини XV ст. міст і містечок було небагато. Ще з кінця XIV ст., згідно зі «Списком міст руських далеких і близьких»⁵⁴, на правобережній Київщині існували власне Київ (до 5 тис. мешканців⁵⁵), Білгород, Вишгород, Чорногород, Василів, Овруч, Чорнобиль, Житомир, Мозир, Трипілля, Корсунь, Черкаси, Канів, населення яких у кращому разі складалося з кількасот людей. Які з них могли бути зруйнованими невідомо. Лише люстрація замків 1545 р. повідомляє, що Менглі Житомир «добыль и зоевалъ за Кизимера»⁵⁶. Утім, люстратори не уточнили рік, коли це сталося, тож цілковито покладатися на цю інформацію не варто. Якщо для Менглі головною метою нападу був власне Київ, то його рейд мав бути

⁴⁷ ПСРЛ. – Т.23: Ермолинская летопись. – Санкт-Петербург, 1910. – С.151. Пор.: Там же. – Т.26. – С.206. Не виключено, що у цьому випадку йшлося про татар із Північного Кавказу.

⁴⁸ Трепавлов В.В. История Ногайской орды. – С.123, 132.

⁴⁹ Пачкалов А.В. Тимур Бик-Базар – монетный двор XV в. // Тринадцатая Всероссийская нумизматическая конференция, Москва, 11–15 апреля 2005: Тезисы докладов и сообщений. – Москва, 2005. – С.67–68; *Его же*. О локализации монетного двора Орда-Базар (XV в.) // Российская археология. – 2005. – №2. – С.90–91.

⁵⁰ Сулковска-Курасёва И. Итинерарий Казимира Ягеллона // Исследования по истории Литовской метрики: Сб. науч. тр. – Вып.2. – Москва, 1989. – С.318.

⁵¹ Wincentego de Dominico listy o Polsce... – S.344.

⁵² ПСРЛ. – Т.5: Псковские и Софийские летописи. – Санкт-Петербург, 1851. – С.41.

⁵³ Эварницкий Д.И. История запорожских козаков. – Санкт-Петербург, 1892. – Т.1. – С.41–42.

⁵⁴ ПСРЛ. – Т.4. – Ч.1: Новгородская четвёртая летопись. – Москва, 2000. – С.623–624; Т.7: Летопись по Воскресенскому списку. – Санкт-Петербург, 1856. – С.240; Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – Москва; Ленинград, 1950. – С.475–476.

⁵⁵ Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва... – С.184.

⁵⁶ ЛМ. – Кн.561. – С.250.

швидким і він не відволікався б на інші поселення. Ми більше схильні вірити літописцеві, котрий занотував, що після спалення Києва хан «по далным же [містам] вою не розпускаше и прочь поиде во свою Орду»⁵⁷.

Щодо обороноздатності інших міст Київщини, то ми маємо певне уявлення лише про Житомир, Черкаси і Чуднів. Проїжджаючи через Київщину навесні 1474 р., А.Контаріні перше місто назвав просто поселенням («villa»). Про існування у Житомирі замку він не згадував. Але з люстрації Київської землі 1471 р. відомо, що там «на городе» налічувалося 4 великих гармати та 5 тарасниць⁵⁸. Арсенал для того часу досить значний і логічно думати, що він мав би розміщуватися на стінах замку.

Черкаси А.Контаріні відверто назвав «село»⁵⁹. У 1495 р. Менґлі Гірей у контексті події 1481 р. поряд зі спаленням Києва й полоненням І.Ходкевича згадав, що «Черкаской городокъ шодъ сжегъ есми»⁶⁰. Археологічні дослідження періоду XIV–XV ст. у Черкасах майже не проводилися⁶¹, відтак точно визначити, коли там було побудовано замок, що вже восени 1499 р. витримав татарську облогу⁶², наразі неможливо.

Місто Чуднів із замком існувало ще за князя Семена Олельковича⁶³. «На городе» було 3 гармати і 2 пищалі⁶⁴, що непогано як для такого маленького містечка. Але в 1507 р., коли Сигізмунд Старий передав цю місцевість князеві Костянтинові Острозькому, і замок, і місто згадані вже як такі, що існували колись. Утім, коли та за яких обставин вони запустили, невідомо.

Щодо проблеми людських втрат Києва. Практично всі літописні згадки узгоджуються між собою: населення міста було знищене, а ті, хто залишився у живих, виведені в полон. Із часу публікацій М.Владимирського-Буданова⁶⁵ це твердження не піддавалося сумніву. Його нібито підтверджували й київські археологічні знахідки. Ідеться про відкриття в XIX ст. колективної могили, де знайдено близько 4 тис. людських кістяків, які пов'язували саме з подіями 1482 р.⁶⁶ О.Казаков навіть припустив, що таких поховань могло бути декілька⁶⁷.

⁵⁷ ПСРЛ. – Т.26. – С.275.

⁵⁸ Архив ЮЗР. – Ч.VII. – Т.2: Акты о заселении Юго-Западной России. – К., 1890. – №1. – С.5.

⁵⁹ Контарини А. Путешествие в Персию. – С.211, 213.

⁶⁰ Сб. РИО. – Т.41. – №48. – С.218.

⁶¹ Куштан Д.П. Нові археологічні матеріали доби середньовіччя з Черкас // Археологічні відкриття в Україні 2002–2003 рр. – К., 2004. – С.33–35; *Його ж.* Рання історія міста Черкаси на основі археологічних джерел // Північне Причорномор'я і Крим у добу середньовіччя (XIV–XVI ст.): Мат. міжнар. наук. конф., присвяч. 10-літтю археологічних досліджень золотоординської пам'ятки в с. Торговиці. – Кіровоград, 2006. – С.75–81; *Ластовський В.В.* Документ 1926 р. про охорону місця знаходження Черкаського замку // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип.15. – К., 2009. – С.139–144.

⁶² Listy i akta Piotra Myszkowskiego, generalnego starosty ziem Ruskich króla Jana Olbrachta / Zebr. A.Pawiński, wyd. A.Lewicki. – Kraków, 1898. – №67. – S.69–70.

⁶³ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией (далі – АЗР). – Т.2: 1506–1544. – Санкт-Петербург, 1848. – №29. – С.30–31 = Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. B.Gorczał. – Т.3: 1432–1534. – Lwów, 1887. – №79. – S.49–50.

⁶⁴ Архив ЮЗР. – Ч.VII. – Т.2. – №1. – С.4.

⁶⁵ *Владимирский-Буданов М.* Население Юго-Западной России от половины XIII до половины XV века // Архив ЮЗР. – Ч.VII. – Т.1. – С.7–8; *Его же.* Население Юго-Западной России от половины XV до Люблинской унии (1569 г.) // Там же. – Т.2. – С.6.

⁶⁶ Антонович В. Обзорение предметов великокняжеской эпохи, найденных в Киеве и ближайших его окрестностях, и хранящихся в музее древностей в муниц-кабинете Университета св. Владимира // Киевская старина. – 1888. – Т.22, июль. – С.130–131; Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – С.37.

⁶⁷ *Казаков О.О.* Московсько-литовська боротьба... С.48; *Його ж.* Київська трагедія 1482 р.: історико-дипломатичний аналіз (частина друга) // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2012. – №2. – С.178.

Але тоді постає питання: хто ж у вщент сплюндрованому місті, кількість жителів якого в останній чверті XV ст. не перевищувала 5 тис. осіб, займався захороненням 4 тис. загиблих, якщо тих, хто вижив, татари вивели у Крим? По-перше, надійних підстав для віднесення знайдених у Києві в 1870 р. 4 тис. людських кістяків до жертв нападу Менглі Гірея немає. Судячи з виявлених у похованні решток артефактів, вони радше відносяться до періоду нападу Батия⁶⁸, хоча й з лаконічних описів археологів XIX ст. довести це неможливо. Отже, оцінювати людські втрати Києва в 1482 р., спираючись лише на ці дані, буде щонайменше некоректно.

Ми не знаємо, скільки і яких людей татари забрали в ясир, але нам достеменно відомо, що у Крим вивели тих, хто міг заплатити за себе викуп: воеводу І.Ходкевича разом з усією сім'єю, архімандрита Києво-Печерської лаври й київського католицького єпископа Яна (1477–1483 рр.), на викуп котрого Казимир Ягайлович отримав від папи спеціальну булу⁶⁹. Також відоме ім'я одного з оборонців Києва – Миколая з місцевості Вироземби⁷⁰, який пробув у кримському полоні близько дванадцяти років, після чого здійснив прощу до Риму⁷¹.

Судячи з опосередкованих даних, не всі жителі Києва були виведені в рабство. Принаймні пережила напад вірменська громада, або її частина⁷². Вона й надалі використовувала свою давню печатку з написом вірменською мовою («Ця печатка старших Манкерману»), зроблену, за припущенням Я.Дашкевича, ще в період, коли Київське князівство було залежним від Золотої Орди⁷³. Пережили напад і київські євреї-орендарі Симха та Рабей, які «до исказы киевское держали [київське] мыто», а в 1486 р. орендували його вже в Путивлі⁷⁴.

Існують й інші опосередковані дані, що подія 1482 р. не стала нищівною для Києва. Зокрема, за свідченням Мартіна Груневега (1580-ті рр.), самі кияни вважали причиною занепаду міста не напад Менглі, хронологічно значно ближчий, а спустошення міста Едитеєм у 1416 р.⁷⁵ Тож можна погодитися з думкою Ф.Папе, що до вилюднення округи призвели не події 1482 р., а

⁶⁸ Антонович В. Обзорение предметов... – С.130–131.

⁶⁹ Papée F. Polska i Litwa... – S.90, przym.1.

⁷⁰ Starnawska M. Mikołaj z Wyrozębów – obrońca Kijowa przed Tatarami i jego suplika do papieża o przekazanie relikwii z 1496 roku // Między Polską a Rusią / Pod red. M.Starnawskiej. – Siedlce, 2004. – S.51–62.

⁷¹ Abraham W. Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich do dziejów polskich w wiekach średnich w lata 1899–1913 // Archiwum Komisji Historycznej. – Ser.2. – T.1. – Kraków, 1923. – S.10.

⁷² На думку Г.Боряка та Н.Яковенко, вірменська громада з'явилася в Києві 1475 р., переселившись із захопленої турками Кафи (див.: Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упор. Г.В.Боряк, Н.М.Яковенко. – К., 1982. – №2. – С.33), але вірменський єпископ був тут ще з другої половини XIV ст. Пор.: Барвінський Б. Кілька документів і заміток до часів вел. князів Святиригайла і Жигимонта Кейстутовича // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т.115. – Кн.ІІІ. – Л., 1913. – С.19. Утім, певна міграція вірменів із Кафи після її захоплення османцями була (див.: Kévonian K., Cazacu M. La chute de Caffa en 1475 à la lumière de nouveaux documents // Cahiers du monde russe et soviétique. – Vol.17. – №4, octobre – décembre. – Paris, 1976. – P.532–533, nt.66).

⁷³ Дашкевич Я. Вірменське самоврядування Києва в межах магдебурзького права XV–XVII ст. // Самоврядування в Києві: Історія та сучасність: Мат. міжнар. конф., присвяч. 500-річчю надання Києву магдебурзького права. – К., 2000. – С.134. У А.Контаріні – «Маграман» (див.: Контаріні А. Путешествие в Персию. – С.212).

⁷⁴ Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев в России / Собр. и изд. С.А.Бершадский. – Т.1: Документы и регесты к истории литовских евреев (1388–1550). – Санкт-Петербург, 1882. – №10. – С.39; №9. – С.38; №13. – С.41–42; №22. – С.49.

⁷⁵ Див.: Ісаєвич Я.Д. Нове джерело про історичну топографію та архітектурні пам'ятки стародавнього Києва (З подорожніх записок Мартіна Груневега (уривок про Київ) // Київська Русь: Культура. Традиції. – К., 1982. – С.125, прим.25.

регулярні нищівні татарські наїзди 1490-х рр.⁷⁶ Хоча, як показав А.Баранович, це також, напевно, перебільшення⁷⁷. Ще одним підтвердженням катастрофи для Київщини не в 1482 р., а після 1492 р. є динаміка падіння митних зборів від місцевої торгівлі. Якщо у 1489–1492 рр. митники збирали щорічно 950 кіп грошів, то впродовж 1495–1498 рр. – уже 750 кіп, а в 1507–1509 рр. – лише 700⁷⁸.

Насамкінець хотілося б висловити кілька міркувань, чому жертвою став саме Київ. Для відповіді на це питання треба з'ясувати мету нападу татар у 1482 р. Щоб розірвати мир із польським королем Менглі Гіреєві достатньо було «скласти шерть», тобто присягу, і офіційно вислати військо для нападу на литовські володіння, як це пропонував Іван III⁷⁹. Натомість хан особисто очолив виправу. Попередні набіги беїв і братів Менглі здебільшого обмежувалися територією Поділля, а основною їх метою був ясир. Вони не лише не призвели до розривання миру, а й не викликали помітної реакції Казимира Ягайловича. Відтак татари пішли не на звичне та ближче для них Поділля, через яке і в останній чверті XVI ст. вони майже вільно проходили на Волинь і Галичину⁸⁰, а саме на Київ, важливий транзитний і великий торговельний пункт. Місто мало право складу і в ньому могли бути нагромаджені значні цінності, а на його стратегічному значенні неодноразово наголошували як іноземці (за словами генуезького дипломата Вінценти, це був ключ до Великого князівства Литовського⁸¹), так і самі литовці (як писав Михалон Литвин: «Славна фортеця і місто [...] головна серед інших фортець і земель»⁸²).

Не менш важливою була й сакральна функція⁸³. Попри переміщення митрополичої кафедри на територію Великого князівства Московського, Київ залишався релігійно-духовним центром і символом Русі⁸⁴. «Головним серед руських міст» його продовжували вважати не лише литовські правителі⁸⁵, а й духовні особи Московії⁸⁶. Навіть через сто років після нападу Себастьян Кльонович напише такі слова: «Знайте всі люди, що Київ на Чорній Русі

⁷⁶ Papée F. Polska i Litwa... – S.228.

⁷⁷ Баранович А.И. Население предстепной Украины в XVI в. // Исторические записки. – Т.32. – Москва, 1950. – С.198–232. Пор.: Капустін К.М. Археологічні пам'ятки Середньої Наддніпрянщини середини XIII–XV ст. // Археологія. – 2011. – №4. – С.119–126.

⁷⁸ Клепатский П. Очерки по истории Киевской земли: Литовский период. – Біла Церква, 2007. – С.284.

⁷⁹ Сб. РИО. – Т.41. – №8. – С.33.

⁸⁰ Извлечение из записок Блеза де Виженера // Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – К., 1890. – С.66–67.

⁸¹ Vincentego de Dominico listy o Polsce... – S.344. Пор.: «Замокъ Киевъ есть какъ ворота всего панства» (див.: АЗР. – Т.2. – №144. – С.173). Таким його бачили і століття по тому (див.: Peleński J. Inkorporacja ukraińskich ziem dawniej Rusi do Korony w 1569 roku: Ideologija i korzyści – próba nowego spojrzenia // Przegląd Historyczny. – 1974. – Т.65. – Zesz.2. – S.247–253).

⁸² Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и москвитян. – С.96.

⁸³ Див.: Ричка В.М. «Київ – другий Єрусалим» (з історії політичної думки та ідеології середньовічної Русі). – К., 2005. – 243 с.; Русина О. Київ як sancta civitas у московській ідеології та політичній практиці XIV–XVI ст. // Ї ж. Студії з історії Києва та Київської землі. – К., 2005. – С.172–199.

⁸⁴ РИБ. – Т.6: Памятники древнерусского канонического права. – Ч.1. – Санкт-Петербург, 1880. – Приложения. – №30. – Стб.180.

⁸⁵ Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430 / Coll. opera A.Prochaska // Monumenta mediae aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Т.6. – Kraków, 1882. – №1298. – Р.780.

⁸⁶ Книга хоженій: Записки русских путешественников XI–XV вв. / Сост., подгот. текста, пер., вступ. ст. и комм. Н.И.Прокофьева. – Москва, 1984. – С.120.

важить стільки, / Скільки для всіх християн Рим стародавній колись»⁸⁷. Позаяк основним ретранслятором події падіння Києва від «поганих агарян» були духовні особи, для них вона мала не лише політичний характер, а й болісне паплюження сакральних цінностей⁸⁸.

Оскільки порівняно невелике місто поєднувало у собі такий унікальний набір рис, легко зрозуміти, чому Менлі Гірей об'єктом для нападу обрав саме Київ. У разі успіху це стало б дошкульним ударом для короля Казимира, самій події було б забезпечено широкий розголос, а авторитет хана в очах його підданих і сусідніх правителів значно зріс. Удар по Києву передусім мав ознаки політичної акції, аніж шукання зиску від набігу. Правильність розрахунків хана підтверджує мобілізація понад 40 тис. війська на відновлення міста з усього Великого князівства Литовського⁸⁹, хоча ця кількість, напевно, значно перебільшена⁹⁰.

Підбиваючи підсумки, із певною долею умовності можна зробити наступні загальні висновки: Напад на Київ було ретельно продумано та швидко реалізовано. Знищення міста хан прагнув завдати Казимирові Ягайловичу максимально можливого в тих умовах удару. Попри те, що Київ згорів, а певна кількість його жителів була виведена у Крим, тотального винищення містян, як, напевно, і спустошення округи, не було.

⁸⁷ Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. – Т.3. – К., 2001 [Електронний ресурс]: <http://litopys.org.ua/suspil/sus10.htm>

⁸⁸ Пор.: Древний памятник Киево-Печерской лавры (конца XV и начала XVI ст.) / Сообщил С.Т.Голубев // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – Кн.5. – К., 1892. – Отд.3. – Приложение. – С.1–2.

⁸⁹ ЖДР. – С.120. Ще 10 тис. вояків литовської залоги розташувалися у Смоленську (див.: ПСРЛ. – Т.5. – С.40–41).

⁹⁰ Навряд чи Велике князівство Литовське мало змогу виставити таке військо для захисту південного кордону. Максимально мобілізувавши сили під час Грюнвальдської битви вдалося зібрати не більше 12 тис. Бібліографію питання див.: Кузьмин А.В. Титулованная знать Великого княжества Литовского в «Великой войне» 1409–1411 гг. против Тевтонского ордена // Вялікае княства Літоўскае і яго суседзі ў XIV–XV ст. – Мінск, 2011. – С.26–75.

The author investigates the circumstances of the attack on Kyiv by Meñli I Giray Khan in 1482. The role of potential stakeholders in the attack on Kyiv parties – the Grand Duke of Moscow, the Ottoman sultan and the Crimean Khan is examined. The defense capability of Kyiv and its castle in the late 15th is researched in the article. Several myths about the “tragedy of Kyiv” 1482 are disproved.

Keywords: Kyiv, Grand Duchy of Lithuania, Meñli I Giray Khan, Crimean Khanate, Grand Prince Ivan III, Grand Duchy of Moscow, Ottoman Empire.

